

Araştırma Makalesi/Research Article

GEÇ ANTİK ÇAĞ VE ERKEN HİRİSTİYANLIK DÜNYASINDA DİNSEL SU İNANIŞLARI*

Selda UYGUN YAZICI**

ÖZ: Bu çalışmada, Geç Antik Çağ ve Erken Hıristiyan dünyasında su ve suyun kullanımına ilişkin inançlar tartışılmış ve bu inanışların farklılaşan yönleri üzerine durulmuştur. Suyun, evrenin yaratılışından beri süregelen serüveni, onun değişik kültürler içerisinde farklı anlamlar ifade etmesine neden olmuştur. Yaratılış metinlerine göre Tanrı yeryüzünü meydana getirirken önce suyu var etmiş ve ruhunu bu suya salmıştır. Suyun değeri ve insanların ona yüklediği anlamlar toplumlara göre eylemsel olarak çeşitlilik gösterir. Bu eylemsel ifadeler tanrısallık, temizlik, şifa, günahlardan arınma, kutsanma/kutsama, güç, kudret ve kuvvet sembolü biçiminde karşılık bulur. Geç Antik Çağda Pagan dünyanın su inançları ve Erken Bizans Hıristiyanlığında vaftiz ayini suyla gerçekleşen ritüellerdir. Bu anlamda ikisi arasında eylemsel olarak benzerlikler bulunsa da anlamsal olarak farklılıklar vardır.

Anahtar Kelimeler: Su, Erken Hıristiyanlık, Paganizm, İnanış

RELIGIOUS WATER CULTS IN LATE ANTIQUITY AND EARLY CHRISTIANITY

ABSTRACT: In this study, we will discuss water and beliefs for the use of water in the Late Antiquity and Early Christian world and address the differing aspects of these beliefs. The adventure of water from the creation of universe has been a stage for its different meanings among various cultures. According to the scriptures on creation, God first brought into existence water when creating the earth and then reflected its soul on this water. The value of water and the meanings attributed to it by people vary by culture in practical terms. Such practical expressions are represented by the symbols of divinity, purity, healing, redemption, blessing/benediction, strength, might, power. The water beliefs of Pagan world in the Late Antiquity and the baptism in the Early Byzantine Christianity are the rituals performed with the use of water. Although there are similarities between the two in this sense, there are semantic differences.

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen "Anadolu'da Erken Hıristiyanlık Dönemi Vaftizhaneleri: Kilikya, Pamfilya ve Likya Örnekleri" başlıklı tamamlanmamış doktora tezinden üretilmiştir. Doktora tezi çalışmaları Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 1503E111 nolu proje kapsamında desteklenmektedir.

** Araştırma Görevlisi. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. Yunus Emre Kampüsü, Tepebaşı/Eskişehir. seldauygun@anadolu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-0473-1308>

Geliş Tarihi (Received): 05.04.2018

Kabul Tarihi (Accepted): 21.06.2018

Keywords: Water, Early Christianity, Paganism, Faith

Bu çalışmada, Geç Antik Çağ ve Erken Hıristiyanlık dünyasında dinsel açıdan su ve suyun kullanımına ilişkin benzer inanışlar tartışılmış ve bu inanışların farklılaşan yönleri üzerine durulmuştur. Konunun özündeki su inanışları, pagan dünyanın kutsal alanları ve Hıristiyan dünyanın vaftizhanelerindeki ritüelleri kapsamaktadır. Çalışmada suyun kullanım biçimleri sadece paganizm ve Hıristiyanlık bağlamında, ibadethaneler ölçeğinde incelenmiştir. 19. yüzyılda yapılan araştırmalar ve bu araştırmaların sonuçları Hıristiyan litürjisi ve teolojisinin Greko-Romen gizem kültürleriyle benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda suyun kullanımının dinsel inanç biçimlerindeki yadsınamayan benzerliği yüzyıllardır süregelen tartışmaların içeriğini oluşturması açısından önemlidir.

Suyun, evrenin yaratılışından beri süreklilik gösteren serüveni, onun değişik kültürler içerisinde farklı anlamlar ifade etmesine neden olmuştur. Yaratılış metinlerine göre Tanrı yeryüzünü meydana getirirken önce suyu var etmiş ve ruhunu bu suya salmıştır¹. Suyun değeri ve insanların ona yüklediği anlamlar toplumlara göre eylemsel olarak çeşitlilik gösterir. Bu eylemsel ifadeler tanrısallık, temizlik, şifa, günahlardan arınma, kutsanma/kutsama, güç, kudret ve kuvvet sembolü biçiminde karşılık bulur.

Geç Antik Çağın özellikle Antik Akdeniz dünyasının pagan su inançları ve Erken Bizans Hıristiyanlığının, vaftiz ayini suyla gerçekleşen ritüelleridir. Bu bakımdan ikisi arasında eylemsel olarak benzerlikler bulunsa da anlamsal olarak farklılıklar vardır. Hıristiyan vaftizinin gizemli pagan kültürleriyle olan ilişkisi ve/ya bir ilişki varsa bunun ne şekilde olduğu tartışmaya açıktır. Konunun en karmaşık tarafı, vaftiz ve gizem kültürlerinin bağının suyun kutsal arınma aracı olarak kullanılmasında ve bu kullanma yüklenen anlamlarda gizlidir. Bu biçimiyle ince bir çizgide yer alan bu iki inanç, konu hakkında derinlemesine düşünmeyi gerekli kılmıştır.

Kutsal alanlara girilmeden önce yıkanılması gerekliliği, suyun bu yapıların bir parçası olduğunun göstergesidir². Yunan ve Roma uygarlıklarında ait kamu binaları, mezarlık, konut, kutsal alan vb. yerlerde suyla ilgili arkaik-klasik dönemlere tarihlenebilen gereçlere rastlamak mümkündür. Bu gereçler arasında taş, pişmiş toprak ya da metalden yapılmış kap/tekne/kase yer alır. Bu kaplar hagisteria, louterion, asamynthos/pyelos ve perirhanterion olarak isimlendirilir. Arınma gereçleri arasında anlamsal

¹ Tekvin 1, 2.

² Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 202.

bir bütünlük görülse de kullanıldıkları yerler bakımından farklılıklar vardır. Perirrhanterion kutsal alanların girişinde arındırma amacıyla yer alan kap/tekne/kase olması bakımından diğerlerinden ayrılır ve kelime anlamı bakımından su serpiştirmek manasındadır. Bu gereçlere Kıta Yunanistan’da, Batı Anadolu kentlerinde yürütülen kazılarda rastlanılmıştır³. Tapınaklarda bulunan bu öğelerin kullanımına, isimlerine ve gerekliliğine yine tapınaklarda karşımıza çıkan metinlerde de rastlamak mümkündür. Örneğin Delphi Tapınağında yer alan bir yazıtta Pyrhia’nın; “*Gel yabancı! Tek bir damla iyi bir insan için yeter ancak kötü birini temizlemeye okyanuslar yetmez*” sözü bu duruma kanıt niteliğindedir. M.Ö. II yüzyıl Lindos’una ait bir yazıda; “*kişinin tapınağa temiz eller ve temiz zihinde girmesi gerektiği*” belirtilmiştir⁴.

Dönem kaynaklarında Yunan ve Romalı şair ve yazarların da bu konuya açıklık getiren ve kutsal alana girmeden önce su ile yapılan törenleri anlatan metinleri mevcuttur. Potter, Yunanlar arasındaki su ritüelleri hakkında şunları yazar: “*Dini sunulara katılan herkes su ile arınmıştı. Genellikle tapınak girişinden hemen önce yaygınlıkla bir kase bulunurdu. Bu kasenin içindeki su, adak odasından alınan bir meşale ile kutsanırdı. Aynı meşale bazen tapınağa girenlerin üzerlerine su serpmek için kullanılırdı*”. Euripides ve Aristophanes metinlerinde meşalenin ritüellerdeki kullanım amacına değinilir. Su ile beraber ateşinde arındırıcı gücü vurgulanır. Pliny’in metinlerindeyse su serpmek için meşalenin yanı sıra bazen defne yapraklarının kullanıldığı ve defne yaprağı yerine zeytin yaprağının da tercih edilebileceği belirtilmiştir. Sozomen, Valentinianus’un Julian’ı tapınağa takdis edişini anlatırken, tapınağa girmelerinden hemen önce bir rahibin onların üzerlerine yeşil dallı bir bitkiyle su serptiğini anlatır⁵.

Hiristiyan dünyada kilisenin naosuna girebilmek için vaftiz olunması şarttır. Yeni dine girişin/kabul edilişin gerekçesi olarak öne sürülen vaftiz

³ Hüseyin Cevizoğlu, “İonia’da Arınma Gereçleri: Louterion, Perirrhanterion, Asamynthos / Pyelos”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı, EUERGETES, Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Armağan Kitaplar Dizisi I*, Cilt 1, Antalya, 2008, s. 283-308; Abram Herbert Lewis, *Paganism Surviving in Christianity*, The Knickerbocker Press, New York, 1892, s. 51-52.

⁴ Anders Klostergaard Petersen, (Edited by David Hellholm, Tor Vegge, Øyvind Norderval, Christer Hellholm) “Rituals of Purification, Rituals of Initiation: The Prevalence of Water as a Ritual Means in the Ancient Mediterranean World”, *Ablution, Initiation, and Baptism. Waschungen, Initiation und Taufe. Late Antiquity, Early Judaism, and Early Christianity. Spätantike, Frühes Judentum und Frühes Christentum*, I, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston, 2011, s. 6-11; Burkert Walter, *Greek Religion*, Harvard University Press, 1985, s. 285-290.

⁵ Abram Herbert Lewis, *a.g.e.*, s. 51.

ayini erken yüzyıllarda uygulandığı yer itibariyle daha sonraki dönemlere göre farklılık gösterir. Martyr Justin'e göre M.S. II. yüzyılda vaftiz adayları, suyun bulunduğu yerlere götürülerek vaftiz edilirdi. İlk dönemlerde vaftiz ayini denizde, nehirde, su kaynağında, gölde ya da daha küçük bir gölette de yapılabilirdi.

M.S. III. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlar, vaftiz ayinini teolojik olarak farklı noktalara taşımışlardır. Vaftizhaneler, ayini gerçekleştirmek için kendi içerisinde bütüncül ama diğer dinsel yapılardan ayrı bir mekan ihtiyacı belirlediğinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle vaftiz ayininin hazırlık aşamalarının yapılabilmesi için ana mekanın dışında en az bir mekan daha gerekir⁶. Vaftiz ayininin hemen sonrasında kilisenin naosuna girilerek ökaristi ayinine başlanır. Dolayısıyla vaftizhane olarak kullanılan mekanlar kilisenin yakınında kiliseden bağımsız, kilisenin bitişiğinde ek mekan ya da kilisenin herhangi bir bölümünde oda şeklinde düzenlenebilir. Suyun vaftiz ritüelindeki gerekliliği düşünüldüğünde bu ayinin yapılabilmesindeki ön koşul suyun içerisine konulduğu tekne/havuz-lardır. Erken Hıristiyanlık döneminde, inşa edilen tekne/havuz-lar farklı plan tipleriyle karşımıza çıkar. Bu plan tiplerinin ortaya çıkmasında belirli bir sistem ya da geleneğin devamı izlenemese de sembolize edilen bir takım öğelerin varlığı vaftiz tekne/havuz-larının ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında tercih sebebidir. Bu anlamda, kare ve dikdörtgen vaftizhanelerin dört köşesi dört İncil yazarına, dairesel vaftizhaneler evrenin şekline, sekizgen vaftizhaneler İsa'nın havarilerine sekizinci günde görülmesine, büyük tufandan sonra Nuh'un gemisinden sekiz kişinin sağ kurtulmasına, sekiz sayısının yaşamı yenileyen simge olmasına, onikigen vaftizhaneler İsa'nın on iki havarisine sembolik göndermeler olarak yorumlanabilir⁷. Hıristiyanlığın bir öğretisi olarak vaftiz ayininde kullanılan bu mimari öğeler, mermer, kireçtaşı, taş, tuğla vb. malzemelerden üretilmiştir.

Antik Akdeniz dünyasındaki pagan inançlarında; mistik, gerçek, ruhani gizemler vardır. Bu gizemler, özün, benliğin, ana-tek gerçeğin çekirdeği konumundadır. Pagan dünyada ruhsal yetiler gizemlerin ortaya çıkmasında, bu gizemlerin içsel ve dışsal olarak ayrışmasında etkilidir. Gizemlerin dışsal olanı, herkes tarafından ortak kabul edilen mitoslardan oluşur. İçsel olanı, bilinen mitosların ruhani bir eğitimden süzülerek çözümlenmesinden

⁶ Petros Boziris, *Les Prières Pour Le Baptême Dans L'euchologe Barberini Grec 336. Analyse Théologique Et Rituelle*, Doctorial Thesis, Université Strasbourg, 2013, s. 201-203.

⁷ Sebastian Ristow, *Frühchristliche Baptisterien Jahrbuch für Antikite und Chistentum Ergänzungsband 27*, Aschendorff Verlag, Münster, 1998, s. 77-81; George Ferguson, *Sings&Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, New York, 1954, s. 15-109.

meydana gelir⁸. Pagan dünyada şubat-mart aylarında gerçekleşen Mikra Mysteria (Küçük Gizemler) ve eylül ayında gerçekleşen Skira ve Makra Mysteria'da (Büyük Gizemler) su ritüeli önemlidir. Küçük Gizemler için Atina kenarındaki Illisois Nehri'nde yıkanılırken, Büyük Gizemler için Atina ve Eleusis arasında yer alan denizde yıkanma adetleri yaygındır. Eleusis gizemlerinden öğrendiğimiz kadarıyla suyun arınmada kütleli bir rolü de vardır. Bu rolün çeşitli aşamalarda kullanıldığı söylenebilir. Ritüel, denizde arınmayla başlar, törensel bir tarzda günah çıkarma duası ve arınma banyosuyla devam eder ve bedene su serpilmesi suretiyle son bulur⁹.

Mimari verilerin yanı sıra yazıtlara bakıldığında tapınağa girişin öncesinde nehir/deniz/su birikintilerinde vb. arınmanın gerçekleştirilebildiği söylenebilir. Apollon Tapınağına ulaşabilmek için rahiplerin Castallian Pınarı'nda temizlenmeleri gerektiğine dair yazılı bilgi veren kaynaklar vardır¹⁰. Temizlenmek için pınar/ırmak/nehir vb. sularının kullanılmış olması arkeolojik bulgulardaki yetersizliğin/azlığın sebebi olabilir. Bunun yanı sıra suyun bir arındırma ve temizlik aracı olarak kullanılması, içerisine su konulan mimari öğelerin varlık sebebidir. Antik Akdeniz dünyasında ele geçmiş olan arkeolojik buluntular bu duruma örnektir. Sarnıçlı havuz, çeşme, philae¹¹ gibi mimari öğeler tapınak girişlerini işaretleyen standart donanımlardır. Mimari öğelerin kutsal alanların girişlerinde olduğunu vurgulayan yazıtlarda vardır. Yunanistan'daki Lucian Tapınağı'nın girişindeki yazıtta; "*Kişinin elleri kirli ise arınma hazinelerinden öteye geçemeyeceği*" belirtilmiştir. Geç tarihli bir Lindia yazıtında ise "*saf temizliğin ve arınmanın yıkanma hazinelerinin ve tapınak kapılarının olduğu yerde başladığı*" yazar. Mevcut durum tapınaklardaki temizlik kurallarının epigrafik yönetmeliğini vurgular niteliktedir. Roma'da uygulanan ritüelde prosedür gereği elleri temiz olmayan kişi tapınağa kabul edilmez. Bütün bu örnekler spesifik olsa da yer, zaman ve kültüre göre değişiklik gösterir. Araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılan arkeolojik veriler genel yaklaşımın gayet açık olduğunu ve az bir kirlenmeden sonra bile tapınağa girişin ancak

⁸ Timothy Freke - Peter Gandy, (Çev. Aslı Bengisu), *İsa'nın Gizemleri: "Gerçek İsa" Bir Pagan Tanrısı mıydı?*, Ayna Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s. 11-12.

⁹ Wolfred Nelson Cote, *The Archeology of Baptism*, Library of Theological Seminary, Holborn, 1876, s. 7-10.

¹⁰ Anders Klostergaard Petersen, a.g.m., s. 6-11.

¹¹ Philae, en genel tanımıyla suyun kutsanması amacıyla kullanılan ve tapınak, kilise vb. kutsal alanların yakınında bulunan mimari öğedir. İlk olarak suyun kutsanması ritüelleri 4. yüzyılda Antakya'da görülmüştür.

Jelena Bogdanović, (Edited By Alexei Lidov) "The Phiale as a Spatial Icon in the Byzantine Cultural Sphere", *Holy Water in The Hierotopy and Iconography of the Christian World*, Theoria, Moscow, 2017, s. 373-392.

yıkanma/banyodan sonra mümkün olabileceği noktasında birleşir¹². Antik çağ boyunca su ile temizlenmenin önemli bir ayrıntı olduğu gerçektir. Kişinin vücudunun yıkaması terimi anlamsal olarak farklı birçok uygulamayı kapsayabilir. Günlük temizliğin ötesinde ruhun temizliği, arınması söz konusu olduğunda bu işlem sırasında kullanımına ihtiyaç duyulan mimari öğelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹³.

Aynı zamanda pagan inanışlarına göre festivaller zamanı bütün şehrin yıkanması, kutsal sularla temizlenmesi, tanrı ve tanrıça heykellerinin sulara batırılması bir gelenektir. Apuleius tarafından yazılan ve *Metamorphoses* eserinin ikinci kitabında anlatılan Lucius'un İsis Kültü'ne kabul edilmiş töreni suyun kullanımına ilişkin önemli bir örnektir. Lucius giriş seremonisi için gereken her şeyi satın aldıktan sonra rahiplerin onu tapınağın kapısındaki banyolara gönderdiğini söyler. Lucius burada geleneksel şekilde banyo olduğunu, Tanrıların onu bağışlaması için dua ettiklerini, rahiplerin de bu sırada onun üzerine su serptiklerini ifade eder. Genel itibariyle bakıldığında bu durum tapınağın dışında gerçekleşen öncül bir temizlik olmaktan öteye gidemez. Herkes tarafından görülebilen giriş seremonisi olağan bir durum olarak değerlendirilebilir¹⁴. Benzer su ritüelleri Roma dininde de etkili biçimde kullanılmıştır. Parilia Festivali'nde su ve onunla gerçekleştirilen törenler vardır. Bu festival ile ilgili olan mit, aynı zamanda Roma'nın kuruluşuyla ilgilidir. Festivalde kullanılan ritüeller; kurban yıkanması, ateş üzerinden atlama ve su serpilmesidir. Suyun serpilmesi ritüelinin tam olarak kutsanma mı, arındırma mı yoksa sihirli bir katalizör olarak mı kullanıldığı kesin olarak bilinmese de törende kilit bir rol oynadığı açıktır. Ayrıca koyun ve ineklerin de suyla kutsanması suyun hem insanların hem de hayvanların farklı bir mertebeye ulaşmasında etkili olduğunun göstergesidir¹⁵. Doğu ve batıda kutsal imgelerinin yıkandığı da bilinir. Genelde yeni yıl ritüelleri çerçevesinde bu işlem yapılır. Juvenal'in kaydettiği bir örnekte Romalı bir kadının Mısır'a gidip Nil Nehri'nden su almak için yolculuk ettiği ve bu suyu tanrıçasının tapınağını kutsamak için kullandığını kaydetmiştir. Mısır'da düzenlenen festivallerde Nil Nehri'nin suyunun kullanılması önemli bir olgudur.

¹² Fritz Graf, (Edited by David Hellholm, Tor Vegge, Øyvind Norderval, Christer Hellholm), "Baptism and Graeco-Roman Mystery Cults", *Ablution, Initiation, and Baptism. Waschungen, Initiation und Taufe. Late Antiquity, Early Judaism, and Early Christianity. Spätantike, Frühes Judentum und Frühes Christentum*, I, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston, 2011, I, s. 101-114.

¹³ Hüseyin Cevizoğlu, a.g.m., s. 283-308.

¹⁴ Fritz Graf, a.g.m., s. 104.

¹⁵ Anders Klostergaard Petersen, a.g.m., s. 8.

Hiristiyanlık inancının sakramentlerinden¹⁶ birisi olan vaftiz, eylemsel anlamda yıkanmayı, dini anlamda ise arınma/kutsanmayı ifade eder. Vaftiz, Yeni Ahit'te İsa'nın ölümü olarak suya dalma, İsa'nın dirilmesi olarak sudan çıkma eylemleriyle örtüşür¹⁷. Vaftizin terimsel anlamı; vaftiz olacak kişinin, kilisede yetkili olan görevli tarafından Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına günahlarının affedilmesi, aynı zamanda suya dalarak yeni bir hayata dirilmesinin sembolüdür. Bu inanca bağlı olarak gelişen, bir süreklilik gösteren vaftiz kültü ve bu kültürün uygulanması için ortaya çıkan vaftizhaneler ise Hiristiyan dünya için önemli mimari kalımlardır. Hiristiyanlıkta, vaftiz olunarak günahların affedildiğine, vaftiz olmayan insanların günahkar bir doğayla yeryüzünde olduklarına inanılır. Fiilen işlenen suçlar ve bunların sonucunda ortaya çıkan hatalar insan benliğinde görünmez yaralar açmaktadır. Bu yaraların tertemiz bir suyla vücuttan atılabildiği yönündeki inanç, insanların bağışlandığı, arındığı ve Kutsal Ruh tarafından kutsandığı anlamına gelir. Bir biçimiyle yeniden doğuş anlamına da gelen bu tutum Kutsal Ruh'un insan doğasında yaşama girişi olarak da algılanır. Bu olay Kutsal Kitap da şu metinlerle açıklanmıştır:

“Bir kimse sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrı'nın egemenliğine giremez. Musa'nın yasasını hiçe sayan bir kimse, iki ya da üç tanığın sözü üzerine acımasızca öldürülür, sizler ise aydınlandıktan sonra acılarla dolu büyük bir mücadeleye dayandığınız ilk günleri anımsayın. Dünyaya gelen her insanı aydınlatan gerçek ışık vardı, bir zamanlar karanlıktınız ama şimdi Rab'de ışıksınız, ışığın çocukları olarak yaşayın, çünkü ışığın meyvesi her tür iyilik doğruluk ve gerçekte görülür. Kurtarıcımız Tanrı, iyiliğini ve insana olan sevgisini açıkça göstererek bizi kurtardı, bunu doğrulukla yaptığımız işlerden dolayı değil kendi merhametiyle yeniden doğuş yıkamasıyla ve kurtarıcımız İsa Mesih aracılığıyla üzerimize bol bol döktüğü Kutsal Ruh'un yenilemesiyle yaptı, öyle ki O'nun lütfuyla aklanmış olarak ümit içinde sonsuz yaşamın mirasçıları olalım”¹⁸. “Kutsal Ruh'la O'nda mühürlendiniz. Ruh, Tanrının yüceliğinin övülmesi için Tanrıya ait olanların kurtuluşuna dek mirasımızın güvencesidir”¹⁹.

Görünen odur ki, vaftiz ayini sırasında kullanılan suyun temizlenme, arınma, kutsanma vb. eylemlerini insan doğasına katmasının yanında asıl mühim olanın bu suyla beraber insanın Kutsal Ruh'la buluşmasıdır. Bu bağlamda Hiristiyanlığın temsilcisi Mesih İsa ve onun vaftizi ilk vaftiz ayini

¹⁶ Sakrament, Hiristiyan inancında Tanrı'nın bizzat iştirak ettiğine inanılan kutsal ayinlerin genel adıdır ve vaftiz ayini de bunlardan birisidir.

¹⁷ Markos 7:4; Luka 11:38.

¹⁸ Yuhanna 3: 3.

¹⁹ Efeslilere Mektup 1: 13-14.

olarak karşımıza çıkar. Şeria Irmağında Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilen İsa'nın vaftizi için Kutsal Kitap şöyle yazar:

“Bu sırada İsa, Yahya tarafından vaftiz edilmek üzere Celile’den Şeria nehrine, Yahya’nın yanına geldi. Yahya, benim senin tarafından vaftiz edilmem gerekirken sen mi bana geliyorsun diyerek, O’na engel olmak istedi. İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı’nın Ruh’unun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü. İsa dua ederken gök açıldı ve Kutsal Ruh bedensel bir görünüm alarak güvercin biçiminde O’nun üzerine indi. Göklere gelen bir ses de şöyle dedi: sevgili Oğlum budur. O an Ruh, İsa’yı çöle gönderdi. İsa çölde kaldığı kırk gün boyunca Şeytan tarafından sınıandı. Yabani hayvanlar arasındaydı ve melekler O’na hizmet ediyordu”²⁰.

MS. II. yüzyılda yaşamış olan Martyr Justin ve MS. III. yüzyılda yaşamış olan Tertullian, Erken Hıristiyanlık döneminin ünlü iki teoloğudur. Hıristiyan teolojisinde önemli olan bu iki figür özellikle vaftiz üzerine yazdıkları metinlerle tanınırlar. Bu metinler vaftiz ayininin pagan tapınaklarına girişte uygulanan ayinden farklı yönlerini açıklamanın yanı sıra, bu ayinin yeni dinin öğretisi olarak niteliklerini de belirtmeye yöneliktir. Martyr Justin, vaftiz ayini üzerine yazdığı metinlerde şöyle der:

“Bu yıkamaşın İsa tarafından duyurulmasından önce şeytanlar da tapınaklarına girerken ve tapınırken, hayvan sunarken ve yere şarap dökerken kendilerini temizlemeye ve tapınaklara gitmeden önce baştan aşağı banyo yapmaya başladılar”.

Martyr Justin, bu metinde Yunan ve Roma dünyasında sıkça kullanılan iki arınma ritüelini tarif eder. Bu ritüellerden ilki kutsal su serpmedir ve tapınak girişlerinde uygulanır. İkincisi ise kapsamlı bir yıkama yani banyo ritüeldir ve kişinin kirlenmişliğine göre yıkanmanın derecesi artırılabilir. İki ritüel de antik dünyada oldukça sık kullanılır ve ikinci ritüeldeki uygulamalar göze çarpacak niteliktedir. İlk ritüel rutin bir uygulama iken ikinci ritüel açıklama ve bir ön bilgilendirme gerektirir²¹. Martyr Justin, bu anlatımıyla pagan dünyanın suyun kutsallığına inmiş biçimlerinin Şeytan tarafından önceden inananlara bildirildiğini, bu nedenle İsa'nın öğretilerinin Hıristiyanlık öncesindeki ritüellere benzediğini savunur. Martyr Justin'e göre as olan İsa öğretileridir ve pagan öğretilerinin sapkınlıktan başka açıklaması yoktur²². Martyr Justin'e göre paganizmdeki vaftiz benzeri ritüeller ancak tapınağa girişin öncülü ve şartı olabilir. Oysa bir kişinin

²⁰ Markos 1: 9-14.

²¹ Fritz Graf, a.g.m., s. 102-105.

²² Timothy Freke - Peter Gand, a.g.e., s. 14.

Hıristiyan sayılabilmesi vaftiz olmasına bağlıdır. Bu konuda en büyük fark vaftizin tek sefere mahsus bir deneyim olmasıdır. Oysaki pagan arınma ritüelleri tapınağa her girişte tekrarlanır. Daha da şaşırtıcı olan pagan yıkanmalarındaki hiçbir olgunun vaftizdeki yeniden doğuş ve ruhani aydınlanma ile benzeşmemesidir. Bu durum Hıristiyanlığı özgün kılar ve pagan inançlarından ayrı bir noktaya taşır²³.

Tertullian'ın görüşleri de benzer noktalarla Martyr Justin ile kesişir. Tertullian'da Şeytan'ın İsa'dan önceki inanışlarda, İsa öğretilerini insanlara önceden öğrettiğini belirterek şu ifadeleri kullanır:

“İşi, gerçeği saptırmak olan Şeytan, ilahi olayları he zaman taklit eder. O, kendine inananları vaftiz eder ve onlara, Kutsal Pınarın, günahları affedeceği vaadinde bulunur. Bu sayede inanan insanları Mitras dinine inisiye eder. Aynı zamanda Şeytan, ekmeğin Tanrı'ya sunuluşunu kutlar ve ölümden dirilişin sembolünü ortaya koyar. Bu yüzden, Tanrısal olan bazı şeyleri taklit eden şeytanın kurnazlığının farkında olalım”²⁴.

Ona göre, en eski kültürler suyla kutsal ritüeller gerçekleştirir. Benzer biçimlerde tanrıları yıkamaya götürürler. Suları taşıyıp etrafa serpererek evlerini, tapınaklarını ve bütün bir şehri arındırırlar ve bu sularla kendilerini yenilediklerini, yaptıkları hatalardan temizlendiklerini düşünürler. Bu anlamda Yunan ve Roma kültürleri arasında paralellikler vardır. Tertullian paganların benzer ritüeller gerçekleştirdiklerini ifade ederken, kutsal ruh ve derin sezgilerden mahrum olduklarını özellikle belirtir. Uygulanan ritüellerin günahları temizleme ve kişiyi değiştirme gibi yetileri olmadığını söyler ve ikisi arasındaki benzerlik tartışmasından şiddetle kaçınır. Tertullian'a göre gizli öğretilerinin kişiye aktarılması öncesinde bir çalışma yapılmalıdır. Pagan ritüellerinin Hıristiyan vaftiz ile benzeyen yönü sadece yıkanmak için suyun kullanılmasıdır. İkisi arasındaki en önemli farklardan biri vaftizin bir defa, diğerinin ise tapınağa her girişte uygulanmasıdır²⁵.

Her iki inanış biçiminde de suyun kullanımı ve anlamsal tavırları zaman, yer, topluluk açısından değişiklik gösterse de genel çerçevede benzer rotalarda kesişmektedir. Yeryüzü var olduğundan beri insanlığın yanında olan su, yaşamsal döngüdeki gerekliliğini inanışlar üzerinde de kullanmıştır. İnananlar çağlar boyunca suya çeşitli anlamlar yüklemiş ve suyu kutsala gidişte bir araç olarak kullanmışlardır. Bu araç kimi zaman doğada akan sular kimi zamanda içine konulan nesnenin şeklini alan sular olmuştur.

²³ Fritz Graf, a.g.m., s. 102-105.

²⁴ William Kingsland, *The Gnosis*, Phanes Press, London, 1937, s. 99; Timothy Freke - Peter Gandy, a.g.e., s. 38.

²⁵ Fritz Graf, a.g.m., s. 105-110.

Arkeolojik verilerle bizlere tanıklık etme fırsatını veren bilimsel değerlendirmeler, suyun izlediği yolu takip etmemizi de sağlar. Benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulduğunda daha anlamlı bir bütünün parçaları olan bu veriler, toplumsal inanış biçimlerini ve bu inanışların gerekliliklerini bizlere gösterir. Suyun kullanımında dinsel açıdan ortaya çıkan farklılıklar, değişen dini öğretinin kendi evreni içerisinde nitelendirilmesi ve teolojik olarak ortaya konulmasından kaynaklanır. Bu durum eylemselliği benzer kılssa da inanış farklılaştırması bakımından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Bogdanović, Jelena, (Edited By Alexei Lidov) “The Phiale as a Spatial Icon in the Byzantine Cultural Sphere”, *Holy Water in the Hierotopy and Iconography of The Christian World*, Theoria, Moscow, 2017, s. 373-392.
- Bozinis, Petros, *Les Prières Pour Le Baptême Dans L’euchologe Barberini Grec 336. Analyse Théologique Et Rituelle*, Doctorial Thesis, Université Strasbourg, 2013.
- Cevizoğlu, Hüseyin, “İonia’da Arınma Gereçleri: Louterion, Perirrhanterion, Asamynthos / Pyelos”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı, EUERGETES, Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Armağan Kitaplar Dizisi 1, Cilt 1*, Antalya, 2008, s. 283-308.
- Cote, Wolfred, Nelson, *The Archeology of Baptism*, Library of Theological Seminary, Holborn, 1876.
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabcacı Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2014.
- Ferguson, George, *Sings&Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, New York, 1954.
- Freke, Timothy - Gandy, Peter, (Çev. Aslı Bengisu), *İsa’nın Gizemleri: “Gerçek İsa” Bir Pagan Tanrısı Mıydı?*, Ayna Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- Graf, Fritz, (Edited by David Hellholm, Tor Vegge, Øyvind Norderval, Christer Hellholm), “Baptism and Graeco-Roman Mystery Cults”, *Ablution, Initiation, and Baptism. Waschungen, Initiation und Taufe. Late Antiquity, Early Judaism, and Early Christianity. Spätantike, Frühes Judentum und Frühes Christentum*, I, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston, 2011, I, s. 101-118.
- Kingsland, William, *The Gnosis*, Phanes Press, London, 1937.
- Kutsal Kitap*, Kitabı Mukaddes Yayınları, İstanbul, 2015.
- Lewis, Abram Herbert, *Paganism Surviving in Christianity*, the Knickerbocker Press, New York, 1892.
- Petersen, Anders Klostergaard, (Edited by David Hellholm, Tor Vegge, Øyvind Norderval, Christer Hellholm) “Rituals of Purification, Rituals of Initiation: The Prevalence of Water as a Ritual Means in the Ancient Mediterranean World”, *Ablution, Initiation, and Baptism. Waschungen, Initiation und Taufe. Late Antiquity, Early Judaism, and Early Christianity. Spätantike, Frühes Judentum*

und Frühes Christentum, I, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston, 2011, s. 6-11.

Ristow, Sebastian, *Frühchristliche Baptisterien Jahrbuch für Antikite und Chistentum Ergänzungsband 27*, Aschendorff Verlag, Münster, 1998.

Walter, Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, 1985.